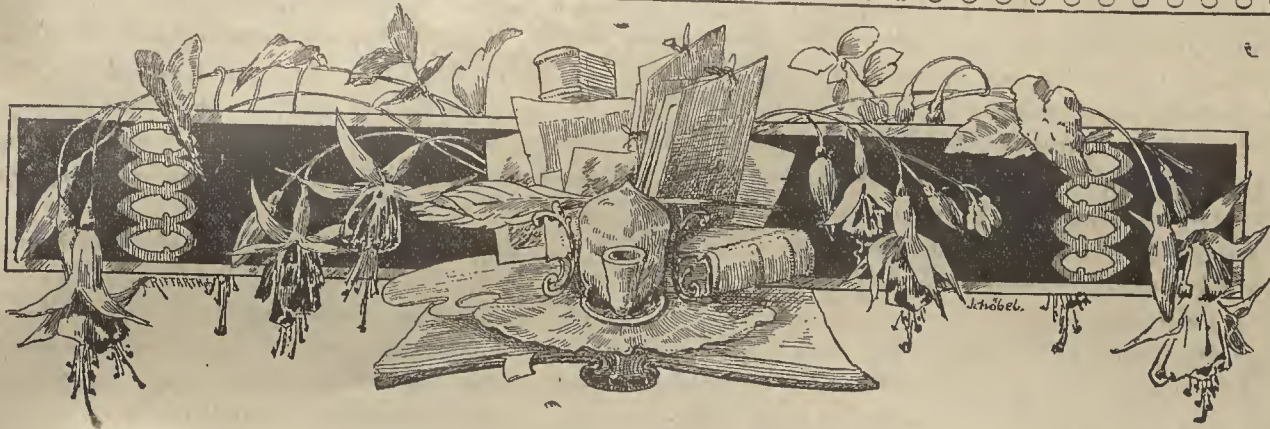
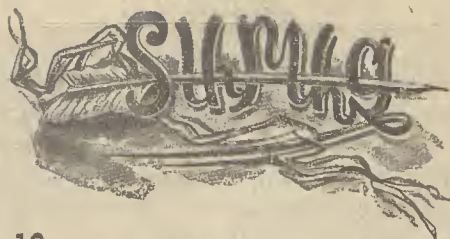

Ա Տ Ր Պ Ե Տ

(Ծննդեան [1860—1900] 50-ամեակի առիթով)

1860 թ. յունւարի 18-ին Կարս քաղաքում — թուրքական տիրապետութեան շրջանում — ծնաւ Ատրպետու Ռոսիէտե ու Սարգսի ածնի մօտիկ օրերում աշխարհ եկաւ, այդ պատճառով անունը դրին Սարգիս ըստ վաղեմի սովորութեան:

Մանկական օրերը անցկացրել է Ատրպետը հայրական ճոխ տան մէջ, որը նրա վրայ խոր տպաւորութիւն է թողել: Վախճանական թափանչներին Կարսում ապրող վարդապետ, եպիսկոպոս, վարժապետ, վաճառական, որոնք յաճախ յարաբերութիւն ունէին նրանց տան հետ, ամենքի գէժքը խիստ տպաւորել է Սարգսի հոգու խորքերում, այնպէս որ դրանց ախպերը անվերջ դուրս են գալիս Ատրպետի գրեթէ ներքում:

Սկզբնական կրթութիւն — ընթերցանութիւն Սարգիսը սովորել է Խալիֆա — վարդապետների մօտ, որոնց մէջ ամենից յայտնի էին Գրիգոր վարժապետ Բաղիշեցին, Տէր. Մանէլ Արարկեցին, Յարութիւն Գաթինեան Շաւշեցին և ուրիշները: Մանուկ Սարգիսը փոքր հասակից մօր հետ պարտաւորւած է եղել ճանապարհորդել Արգանուճ և Ալեքսանդրապոլ, այնպէս որ Արգանուճում տիրացու Պօղոս-Յորեպանը, Ալեքսանդրապոլում Աղէքսանդր Վ. Արարատեանը, Ալեքսանդր Խալիֆա Արարաշեանը նոյնպէս իրանց ներգործութիւնը թողել են մանուկ Սարգսի հոգու խորքերում:

Վերջապէս 1873 թ. Սարգիսը հակառակ հօրեղբայրների կամքին թողնում է Կարսը և գնում Կ. Պօլիս հօրը գտնելու, որը տաս տարի առաջ պանդխտած և տուն չէր վերադարձած: Այնտեղ մի տարի մնում է Փանկալթի Վիկենայի Մխիթարականների վարժարանը, ուր աշակերտում է ինչպէս Հ. Արսէն Այվինեանին, նոյնպէս և Հ. Գրիգ. Գալիկեանին ու ապա երկուսը մտերմ տարին մտնում է մինչև 1878 թ. մայիս, և առանց շրջան աւարտելու նոյն աշխարհ վերադառնում է Կարս, երբ արդէն ծննդավայրին տիրել էին սուլտանները:

1879 թ. Ատրպետը էրզուրում, Մուշ, Դիլի և Բալի ճանապարհորդելուց յետոյ, 1880 թ. դարձեալ վերադառնում է ծննդավայր: Կարսի առաջնորդ Աղանեանի և երկուսը դպրոցների տեսչի՝ Ղազարեանցի հրաւերով ստանձնում է ծխական դպրոցում ուսուցչի պաշտօն 3 սեպտեմբ. 1881 թ. Բաղիշեցին: Կարսում եօթը տարի ուսուցչութիւն անելուց յետոյ, 1893 թ. Բաղիշեցին մի տարի էլ Թաւրիզում է դասեր աւանդում Արամեան դպրոցում:

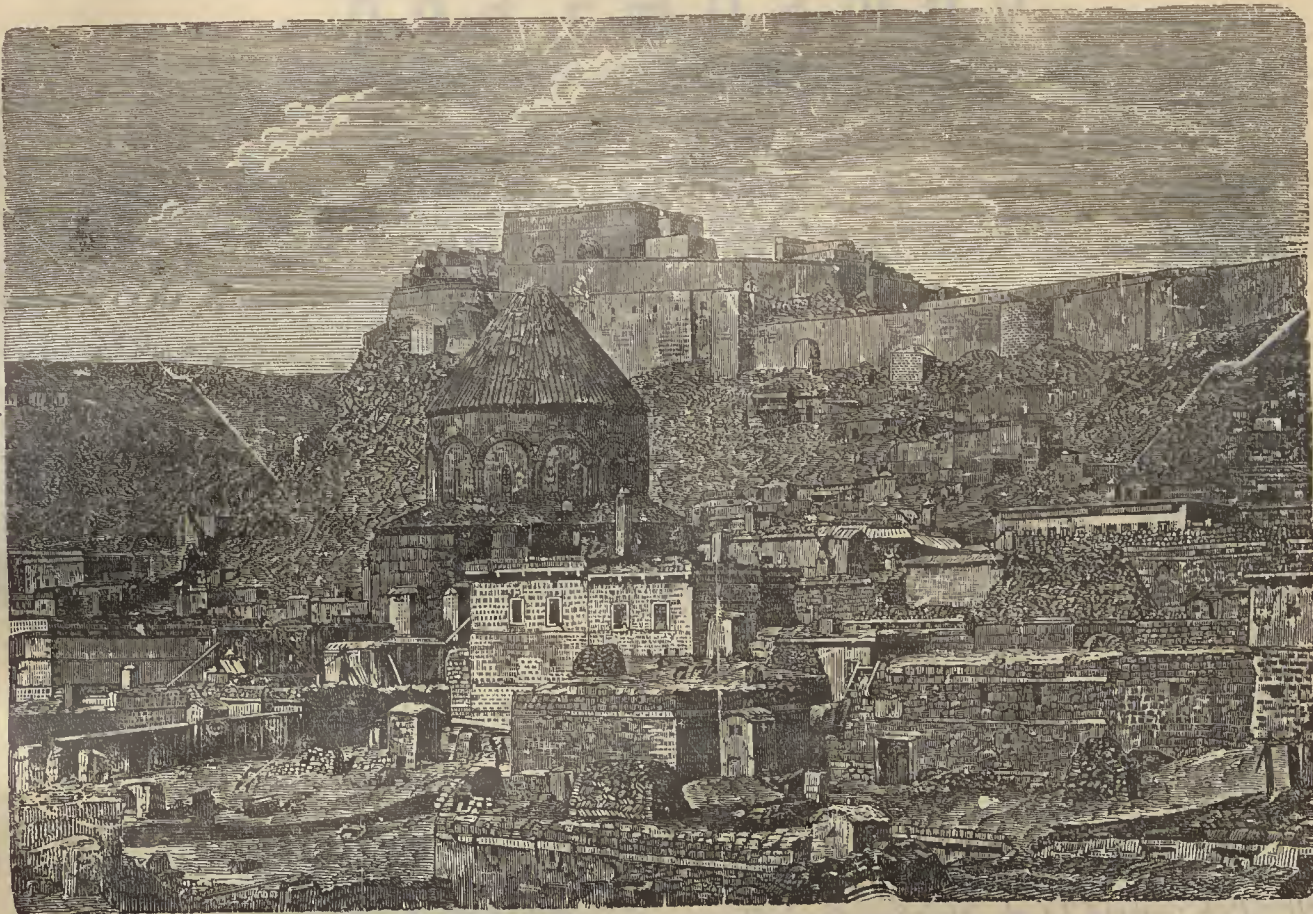
Ա Տ Ր Պ Ե Տ

Ռուսցի 1881—1888 կարսում.

Ատրպետի առաջին երկը — «Դեռ Դանէլ» գեռ 1885 թ. բռնեց Թիֆլիսի գրաքննական ատեանը, իսկ առաջին վէպը լոյս տեսաւ միայն 1889 թ. մայիսի 12-ին Թիֆլիսում «Մուրճ» հանդիսի № 5 և շարունակաբար: Ատրպետի բեղմնաւոր գրելը 22 տարւան ընթացքում 90 կտոր երկեր է տւել հայ դրականութեան, որոնք տպւել են քսանից աւելի հայկական թերթերում և հանդէսներում, ինչպէս Կովկաս, նոյնպէս Եւրոպա և Ամերիկա:

Ատրպետը այս 22 տարւան ընթացքում գրել է ինչպէս վիպական, նոյնպէս թատերական և երգիծական գրեթէներ, որոնց մի փոքր մասը հրատարակւած է ստանձին գրքերով, և «Երկերի ժողովածուի» իննը հատորների մէջ: Եթէ Ատրպետի մինչև օրս գտնաւոր լրագրների մէջ լոյս տեսած երկերը արտատպւին, կարելի է 10—12 հատոր դարձեալ կազմել:

Ատրպետը իր վիպական գրեթէների մէջ նկարագրել է գլխաւորաբար Թուրքահայերի, Պարսկահայերի

Կարսի բերդը եւ Միջնաբերդի շինութիւնները թուրքերի ժամանակ:

բոլոր գրեւորները հաւաքաբար իրենց թէ քանակով եւ թէ մանաւանդ որակով չեն կարող զուգակշռել Ատրպետի գրեւորները: Օսմանեան երիտասարդութեան, կուսակցութիւնների եւ սահմանադրութեան մասին Ատրպետի ռուսերէն աշխատութիւնը, որ տպւեց Русская Мысль-ի № 8—1908 թ. մի այնպիսի ճիշտ ուսումնասիրութիւն է, լուսանկարչական ներդրումը, որի նման շատ քիչ են տեսել նոյնիսկ օտար լրագրիւնների եւ հանդէսների աշխատակիցները:

Ատրպետը իր հրապարակախօսութեամբ—առաջնորդողներով եւ արեւելեան տեսութիւններով այնպիսի առանձնակի տեղ է բռնած Կովկասի լրագրներում, որ նրա առաջնորդողները արտատպել են նոյնիսկ հակառակորդները իրանց թերթի էջերում:

Այնքան ընդարձակ է Ատրպետի տպագրած երկերի ցուցակը, որ չենք կարող նրանք միառմի այստեղ գետեղել: Նա ամբողջ 22 տարի երգել ու նկարագրել է այն ցաւատանջ ժողովրդի խռոված ու վերագուլած հոգին, որը տասը դար տանջւել է Իսլամի խեղդող ճիրանների տակ: Մեր վիպասաններից եւ հրապարակախօսներից ոչ ոք այնպէս չի բացատրել—չի պարզել այն տարապետ աշխարհը, այն տանջալից կեանքը, որը ծնել ու զարգացել է Իսլամի ծանր լծի տակ:

Ատրպետը միակն է իր տեսակում հայ գրականութեան մէջ, որ գրական ասպարէզ իջնելով ռամկի տանջանքներն է նկարագրել, ռամկավարութեան վարդապետութիւնն է քարոզել եւ ժողովրդական իշխանութեան կանգման եւ պահպանութեան ճանապարհներն է ցոյց տւել: Նրա 90 բեկտորիստիկական եւ 140 հրապարակախօսական, հետադօտական գրեւորներում չեն կարող դանել եւ ճշ մի տող, ուր նա դաւաճանած լինի իր սկզբունքին—ռամկավարական իշխանութեան հաստատման գաղափարին:

Համոզած հակառակորդ է Իսլամի կրօնական

վարդապետութեան եւ շէրիաթին, որը արեւելքի թշուառութեան միակ պատճառն է համարում: Ատրպետի հայեացքով զաղանային խժոժութիւնների միակ աղբիւրն ու աղբ—Իսլամի զուրանն է: Ազգերին իրարից տարբերող, իրար դէմ կուեցնող, թշուառութիւն տարածող եւ անորոշող տարրերը ծնում ու բոսորում են զուրանից ու շէրիաթից:

Ահա այս պատճառով Ատրպետը քարոզում է, ջնջել կրօնական պետութիւնները—Խիւլաֆէթ, Իմամաթ, որոնք տիրող Իսլամի իշխանութիւններն են եւ զրկում են ընկճւածին—Ռայային յաղթողին վերագրւած արտօնութիւններից: Նա ասում է, միայն այն ժամանակ կարելի է իսկական եղբայրութիւն, հաւասարութիւն, ազատութիւն եւ անխտրութիւն, երբ կըջնջին կրօնական իշխանութիւններն իրանց պետելով եւ ազգաբնակչութիւնը ընտրեալների ժողովներով կըծրագրէ հասարակական գործերի վարչութիւնը:

Հրճւանօք ողջունելով մեր բեղմնաւոր եւ տաղանդաւոր մատենագրի ծննդեան յիսնամեակը, Գրական-Գեղարդիտական Սալօնի հերթական երեկոյթներից մէկը կըյատկացւի պ. Ատրպետին եւ զրոյցը կըլինի նրա գրական գործերի շուրջը:

Եւ մինչդեռ պ. Ատրպետի հոյակապ երկերը, ուսումնասիրութիւնները օտար ընթերցողները կարդում են յափշտակութեամբ եւ գտնում շատ հետաքրքիր նորութիւններ, վերաբերեալ Պարսկաստանին, Տաճկաստանին, մահմեդականների զանազան կրօններին, մեր մէջ դեռ համարեա անյայտ են մնում նրանք:

Տարագրւ առաջիկայ տարին էլ անընդհատ կը տայ պ. Ատրպետի ուշագրաւ վէպերը, պատկերներն ու ուսումնասիրութիւնները, ինչպէս տեսլ է քսան տարի շարունակ:

Կ Ա Պ Ի Ա Ծ Ն Ե Ր Ը

I

Մուղաճեր-Էդ Գիւն.

Մայիսի սկզբին էր 1886 թ. մի պարզ և զով առաւօտ։ Արեւը հորիզոնից նոր էր բարձրացել, երբ Մուղաճեր-Էդ-Գիւն միջոցաւ վալիաթը դուրս եկաւ կանանոցից, ուղղւեց դէպի իւր պարտէզը։ Այգին իր դաւար ծառաստաններով, բանջարանոցներով և ծաղկանոցներով զրախտի էր նման, որի չորս կողմից առաւելներ էին հոսում զըմուռնաւոր զաւարները։

միջից։ Կենտրոնական աւազաններում շատրվաններից թափւած վճիտ և սառնորակ ջրերը արևի սկզբնական ճառագայթների տակ շողալի նման ցլուում և բիւրեղի նման ծիրանագոյն շողեր էին արձակում։ Առաւօտ վաղ բլրուլը երգել էր վարդի կոկոնների բացւելն ու տեղի էր աւել ծիծառներին, ծառերին, որոնք օդը թընդացնում էին իրանց ճուղներով։

Վալիաթին հետևում էր սև ներքինապետը՝ Բէշիրը, որը իր պետից երեք քայլ հեռավորութեամբ առաջ էին գալիս։ Երբ կանանոցի պարտիզի դռնից տխրեցրացեց և դուրս եկան, վալիաթին իսկոյն շրջապատեցին թիկնապահներն ու մանկավարժները։ Արևական աշխարհի գահաժառանգը դարձաւ ներքինապետին և սասայ։

— Բէշիր, երբ առաջին պատգամաւորս դայ Շէմսիէ սուլթանին կառաջնորդես «Խալաթ օթախը», իսկ երբ երկրորդ պատգամաւորս դայ, Գամէրիէ սուլթանին կըհրաւիրես «Բիւրեղեայ սրահը»։

— Ղուրբան, ես ձեր ստրուկն եմ, ձեր եղունգներին տակ հաւաքւած կեղտը աւելի լաւ է մտածում, քան թէ գանկիս մէջ կուտակւած ուղեղը։

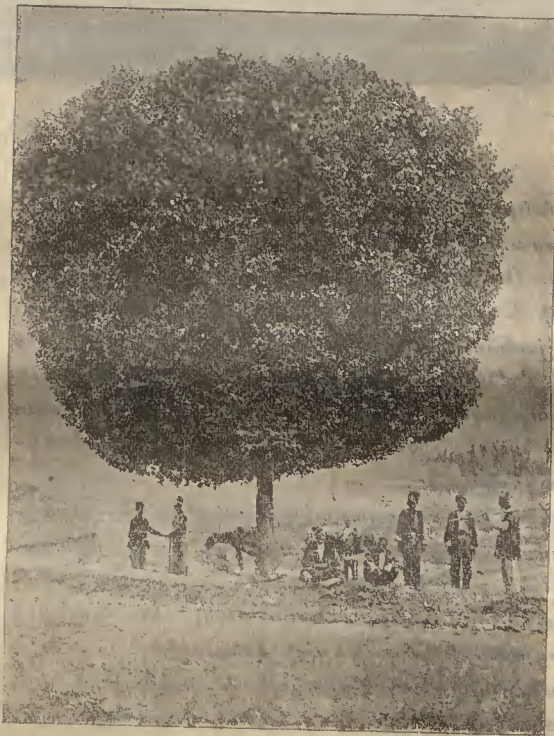
— Դռներն ամրացրու, ներս գնա և սպասիր հրամանին։

— Ղուրբան, ձեր շաքարաշուրթից բղխած ամեն մի հրաման նւիրական է ստրկիդ համար, իսկոյն, սասայ Բէշիրը, կապեց կանանոցի երկրորդ պարտիզի դռները իր տիրոջ հոտից ու ինքը ներս գնաց, թողնելով վալիաթին իր սպասաւորների, թիկնապահների և մանկավարժների մէջ, որոնք իրանց հրամանակալին շրջապատած, զոյգ զոյգ առաջից, կողքերից և ետից նրան առաջնորդում էին դէպի մեծ ընդունարան։ Ապրանքի դռան սանդուխտների մօտ կանգնեց վալիաթը, մի քանի հրամաններ տալով, բարձր ծառերի հովանու տակ նստեց և դալիսն պահանջեց։ Մատուակը ոսկեգլուխ և գոհարազարդ զալիօնը կազմ ու պատրաստ ներկայացրեց իր տիրոջը, ապա չորս քայլ ետ ետ գնալով կանգնեց, սպասելով վեհապետի հրամանին։ Ղալիօնից յետոյ սուրճ բերին, ապա թէյ տւին, քաղցրաւներ, կարկանդակ, կարագ ու պանիր հասցրին, որոնք ընդունելիս, պարտիզի խորքից ծառուղու միջից հանդարտ քայլերով առաջ եկաւ Թաւրիզի բէյլէրբէյին (ոստիկանապետը)։ Յիսուն քայլ հեռավորութիւնից սկսած բէյլէրբէյին երկրպագելով և կիսով չափ թեքւած առաջ եկաւ, մինչև հասաւ իր հրամանակալին հինգ-վեց քայլափոխ հեռավորութեամբ

և երկու ձեռքերը կրծքին, գլուխը խոնարհած, սպասեց տիրոջը հրամանին։

— Բէյլէրբէյի, սասայ վալիաթը, բարի ժամի հասար։ Դու իմ ծառայողների մէջ ամենից արժանաւորը, ամենից սիրելին, ամենից հաւատարիմն ու մտերիմն ես։ Ալլահն էլ քո բազմը ամենից բարձր էր դասաւորւել։ Ես գիշերս տեսելքի մէջ որոշել էի, թէ ով որ այսօր առաւօտ վաղ, առաջին անգամ պալատիս դռներից ներս մտնի, նրան տամ իմ դստերս՝ Շէմսիէ—սուլթանի ձեռքը։ Բախտը քոն էր, քեզից գովելի ոչ ոք չի ծառայում դաշարների դռանը։ Ես իմ հայրական և արքայական իշխանութեամբ քեզ տւի Շէմսիէ սուլթանիս։ Դու էլ մտիւր դաշարեան ազգէս (prince)-ների շարքը։

— Ղուրբան, ես ի՞նչ շուն եմ, որ ինձ մի այդպիսի դերագոյն բաղդի էք արժանացնում։ Ես ով եմ, որ շահի փեսայ դառնամ։ Միթէ ես կարող եմ համարձակւել այդպիսի բախտ երազելու։

Ղ ա Ր ա Ղ ա Ղ

Թաւրիզում տարածւած ուշագրաւ ծառ

— Այդ Ալլահի կամքն էր, իմ ցանկութիւնս, խօսքս անդառնալի է։ Գնա և պատրաստութիւն տես, մինչև երկու ամիս, որ հարսանիք անենք ու տանես քո ապարանքը աչքերիս լոյս դստերս Շէմսիէ-սուլթանին։

— Ղուրբան, ձեր ստրուկը չի համարձակւում մըտածել անգամ մի այդպիսի բախտի արժանանալու մասին...

— Մի համեստանալ, ահա Միր-Մուսան էլ եկաւ, թող կարգաւ սղան, կապէ քեարքինը։

Մինչ այս Միր-Մուսան առաջ եկաւ արայի. երկու թևերն էլ հագած, փէշերն վրայ քաշած, ձեռքերը կրծքին շարած ու կանգնեցաւ բէյլէրբէյի կողքին։

— Միր-Մուսան, դու մեր մարգարէի և նահապետի զարմից, նրանց արիւնից ու սերնդից ես։ Շէրիա-

Թաւրի գ. Աջի գետի վրայ կամուրջ:

Թի համաձայն ամեն մի մահկանացու իր գոյքի մի հինգերորդ մասը պարտաւոր է մարդարէի սերնդին՝ սէյիդներին—միւրերին յատկացնելու: Եւ չորս աղջիկ կարգել եմ, հինգերորդը սէիդի բաժին է: Եւ հաւատացեալ մարդ եմ, պարտքս պիտի սրբութեամբ կատարեմ: Եւ աղջիկս պիտի տամ քո որդուն՝ Միր-Րզային: Դու մօլլա ես, կարգն սղան:

—Ես պարտաւոր եմ ընդունելու տիրոջս բոլոր հրամաններն ու նւէրները: Խնդրեմ յայտնէք ձեր գտներ անունը:

—Ես հայրական և արքայական իշխանութեամբ Գամէրիէ սուլթանիս տւի քո որդուն՝ Միր-Րզային:

—Ես իմ որդուս և ձեր փոխանորդութեամբ կարգում եմ Միր-Րզայի և Գամէրիէ սուլթանի ամուսնութեան դաշինքի աղօթքը:

Միր-Մուսան մի քանի իօսք մըմնջեց զւրանից և շնորհաւորեց վալիահիթին, որը փոխադարձաբար փեսայի հօրը բարեմաղթութիւններ արաւ: Ապա աւելացրեց.

—Միր-Մուսան, կարգն միւս դուստրիս Շամսիէ-սուլթանի ամուսնութեան սղան բէյլէրբէյի հետ, որին ես կնութեան տւի, ձեր գալուց մի քանի րոպէ առաջ:

Միր-Մուսան կարգաց սղան, նրանց էլ ամուսնական կապով միացուց և զրել տւեց քեաբինի թըղթերը, աղօթեց ու կնքեց:

Մինչ այդ վալիահիթի հրամանով զրսից ներս կանչեցին Միր-Րզային, որ փողոցի դռանը պահում էր հօրը իշու սանձը: Ապա վալիահիթը ներքինապետին իրար ետևից երկու պատգամաւորներ ուղարկեց և հրամայեց բէյլէրբէյին, Միր-Րզային մտնել ներքին ապարանքը, խալաթ հագնելու, օշարակ խմելու, բարեմաղթութիւններ ընդունելու և շրջագայելու սրահում, որպէսզի «խալաթի և բիւրեղի» սենեակներից նրանց զննեն ու տեսնեն Շէմսիէ և Գամէրիէ սուլթաններն ու հրճւին, որ իրենց ցանկութիւնը կատարել էր սիրելի հայրը:

Որքան որ ուրախ էին այս բարեպատեհ բախտից Միր-Րզան ու հայրը, գուցէ հարիւր անգամ զբանցից աւելի դժգոհ էր բէյլէրբէյին, որը մի ամուսնացած, բարեկիրթ և կնոջ հետ անչափ սիրով կապւած մարդ էր: Միր-Մուսան ու որդին Միր-Րզան աղքատ մարդիկ էին, ժողովրդից հաւաքած ողորմութեամբ պիտի ապրէին, այն ինչ բէյլէրբէյին պատրաստ էր մի միլիոն թուման նւիրել վալիահիթին և այդ պատուհասից ազատել: Բայց մի այդպիսի առաջարկ, վալիահիթի

դատեր ձեռքը սղան կարգաւորեց յետոյ մերժելը, չւանով կախւելուց հազար անգամ սոսկալի էր: Այդպիսի մի յանդուգն քայլի համար վալիահիթը կարող էր հրամայել, թափել բէյլէրբէյու աղիքները, շներին կեր տալ նրա դիակը, աւարի մատնել տունն ու տեղը և ոտքի տակ տրորել կնոջն ու նրա միակ որդուն:

Բէյլէրբէյին անճարացած պիտի հնազանդէր այս անողորմ և դիւական հրամանին: Վալիահիթը հրամայեց, որ անմիջապէս բէյլէրբէյին ապահարզան տայ կնոջը, որպէսզի այլևս չըկարողանայ նրա կրեալ տեսնել: Միր-Մուսան իսկոյն ապահարզանի թողթը գրեց և քեաբինի գումարի համար մի չէկ առնելով ուղարկեցին թշառ ոստիկանապետի տունը և ապապրեցին, որ կինը այլևս չըկարողանայ ամուսնի երեսը տեսնել:

Յայտնի բան է, ոչ Միր-Րզան կարողացաւ նշանածի՝ Գամէրիէ սուլթանի երեսը տեսնել, ոչ էլ բէյլէրբէյին՝ Շէմսիէ սուլթանին: Բայց աղջիկները երկուսն էլ իրենց սենեակների վանդակապատ լուսամուտներից լաւ տնդդեցին նշանածներին:

Անմիջապէս վալիահիթը հրամայեց և կանչել տւեց իր ոսկերչապետին, դերձակապետին, ճարտարապետին և հրամայեց Գամէրիէ սուլթանի համար ապարանք, կահաւորութիւն, զարդ ու զարդարանք պատրաստել: Փիշիքարը՝ Ամիրի Նիզամ Գերուսը— ժառանգի գլխաւոր գործավարը՝ Ատրպատականում խոստացաւ վճարել ապարանքի և ներքին կահաւորութեան բոլոր ծախսերը, որպէսզի ինքն էլ իր գոյքի հինգերորդ բաժինը վճարէ մարդարէի տոհմիկներին, իր գինեւորութեան և ուրիշ մեղքերի համար թողութեան արժանանայ, փրկւի: Իսկ բէյլէրբէյին նշանածի՝ Շէմսիէ սուլթանի ապարանքի շինութեան և կահաւորութեան բոլոր ծախսերը թողին ամուսնի վրայ, որը մեծ գիւղատէր, հարուստ, վաղատոհմիկ խան էր, որի նախորդները երեք հարիւր տարի ափրէլ էին Թաւրիդին: Նոյնիսկ վալիահիթի ապարանքը Ղաջար առաջին գահաժառանգ Նայիրի Մալթանէն յափշտակել էր բէյլէրբէյի պապերից:

Նոյն օրից բոլոր պաշտօնակալները հրամաններ ստացան աջակցելու վալիահիթին, որպէսզի շուտով կարողանայ վերջացնել պատրաստութիւնները և դուստրներին ամուսնացնել:

II

Ճինգ ժամ յետոյ բէյլէրբէյին ուշակորոյս Ղուրս եկաւ արքունիքից և կառքը նստելով տուն դարձաւ: Նա որքան որ տքնում էր ուշքի գալ և լրջութեամբ քննել շուրջը կատարւածները, չէր կարողանում միտքը կենտրոնացնել և մտածել բռնելիք ընթացքի մասին: Կառքը դղրդալով առաջ էր գնում Թաւրիդի նեղ փողոցներով:

Շէշկիլանի ապարանքների պողոտայից, ձիաւոր ֆարրաշները աջ ու ձախ ձիադուրով ճանապարհ էին բաց առնում իրենց մեծաւորին, որը գահաժառանգին փեսայանալու բաղդին էր արժանացել, այն ինչ բէյլէրբէյին թուում էր, թէ աշխարհի երեսին իրենից անբաղդ արարած չէր մնացել:

Երբ տան դուռից մտան, Գիւլզարի աղիողորմ ձայնն ու ողորմ սթափեցրին վշտահեղձ ամուսնին, որը կառքից իջնելու պէս առանց կնոջ երեսին նայելու, հրամայեց նրան նստել կառքը և գնալ Սահանդի բար-

ձուլնքում ունեցած գիւղի ապարանքում ապրել: Երբ խեղդած ձայնով, շնչաստառ բացատրութիւն պահանջեց սիրւած կինը իր պաշտելի ամուսնից, բէյլէրբէյին ուշքի եկած ասաց.

— Գիւղւոր, խելքի եկ: Ես թագաւորիս շնորհը չէի կարող մերժել: Դու սրանից յետոյ իմ քոյրս ես, իմ զաւակիս մայրը: Բայց երբէք չես կարող կինս մնալ: Նախասահմանութիւնը այսպէս էր մեզ ճակատագրել, որ իրարից բաժանւենք և մենք— որպէս հաւատացեալներ, պիտի հնազադինք մեր բազմին: Գնա՛, ես վաղը գիւղի կաբալան—կալածագիրը քո անւան դարձրած կըղըկեմ, որ այնտեղ իշխես ինչպէս տիրուհի և ինչքան որ գոհար ու զարդ ունես, ես այսօր բոլորը աղախիններով հետ կուղարկեմ քեզ...

— Ի՞նչիս է պէտք գիւղն ու կալածքը, ոսկին ու գոհարը, բէհէզն ու ծերանին, երբ դրանց մէջ զարդարւած արիւն-թարախ պիտի թքեմ փերուզի թասի մէջ: Ես կեանքիս եմ ուզում, ես քո սիրտն եմ ուզում ես սիրող հոգիդ եմ փնտրում, ես ոչնչի պէտք չունիմ...

— Եւ ի՞նչ, Գիւղւոր, խոհեմ եղիր, պատերն անգամ ականջ ունին, մենք զահիճներով ենք շրջապատւած և մեր կեանքը մի մատնիւր, ասաց շնջալով բէյլէրբէյին: Գնա՛, հոգիս, մինչև տեսնենք ի՞նչ ապագայ է որոշել անողորմ ճակատագիրը մեզ համար:

— Ա՛խ, երանի թէ մի հարւածով կուրծքս պատռէիր այդ պաշտելի ձեռքերովդ, հոգեմկ, և ինձ ազատէիր այս տանջանքներից, ասաց դողդալով Գիւղւորը, որին աղախինները զրկած զրին կառք:

— Համբերիր, Գիւղւոր, տոկոս և խոհարհիւր ճակատագրիդ առաջ: Երկնքի կամքով որոշւածները արտասուքով և ողբով չես կարող փոփոխել: Գնացէ՛ք, տարէ՛ք... ասաց կակազելով և կառքի անիւները զորւելուց յետոյ դողդոջին քայլերով մօտեցաւ բէյլէրբէյին հեծկաքարին ու նստեց: Մուգը պատել էր թըշւառ ամուսնին և սիրող հոգուն: Նա մտամոլոր չը գիտէր ի՞նչ ընթացք բռնել: Այս միջոցին պարտիզից ներս եկաւ բարեգութ հօր մխիթարիչ միակ եօթը տարւան որդին, որը գրկելով նրան ասաց.

— Հայրիկ, ի՞նչի չէս խօսում, ռէր ճամբեցիր մօրս: Բէյլէրբէյին չըկարողացաւ պատասխանել, նա զրկեց որդուն համբուրեց ու ասաց.

— Տղերք, կառքը պատրաստեցէ՛ք և Մեծ-խանին՝ Ռոստոմին տարէ՛ք իր մօր մօտ:

Բէյլէրբէյին թէև իրենուհը հինգին մօտ երկտասարդ էր, բայց պատանու նման սիրում էր Գիւղւորին, որի հետ ամուսնացած էր տասնեկուս տարուց իվեր և նրանից ունէր միակ զաւակը՝ Ռոստոմը: Դարևոր վէճերը, հակառակութիւնները, շրա եղբրի կեղծիքներն ու կեղեքումները, աղանդաւորների ազդատած, այլանդակած առասպելներն այնտեղ էին հասցրել, որ բէյլէրբէյի հայրն անգամ ձեռք էր վերցրել այդ նենգաքարող կրօնից և ընդունել էին բարիակաւութիւնը: Այս վարդապետութիւնը թէև բուն էր զրկել բէյլէրբէյի հոգու մէջ, նա միակին էր ապրել, պարսիկ խաների նման շաքաթական կամ ամասկան մի մի կոյս հարձ ձեռք բերելու երբէք չէր տքնել: Բայց բարիների մանաւանդ բէհանիներին նման չէր կարողացել իւրացնել մեծ քաբոյժի գաղափարները և անձնագոհութեան պատրաստակաւութեան վեհ մըտքերը: Բէյլէրբէյին գիտէր, որ նրանց տոհմի մասին զաջարները վատ գաղափար էին կազմած, որ նրանց կալածքը, ապարանքը թաւրիդ ու շրջակայքը Ազա-Մահմէդ ներքինին գրաւելուց յետոյ, մի խուլ ատերութիւն կար երկու տոհմի մէջ. բայց այս պարագային խիղճն ու հոգին պաշտպանելու համար չըլանդգնեց կեանքը զօ՛ն բերել, գաղափարի համար մարտնչել:

Բէյլէրբէյին համոզւած էր, որ վախահիթի կամքին հակառակելը մի ֆինջան թունաւորւած սուրճով էլ կարող էր վերջանալ, որից յետոյ իր կինն ու զաւակը դարձեալ պիտի դատապարտէին աւելի չարաատիկ վիճակի, քան թէ ներկայ պարագային: Այս հանգամանքներն ստիպեցին բէյլէրբէյին լռել, համբերել և սպասել բարեկաշու ապագայի:

Բայց քանի որ մտածում էր թաւրիդի իշխաններին հրամանատարը իր կնոջ՝ Գիւղւորի հոգեկան վիճակը, նա բժժում, չէր կարողանում լրջութեամբ մըտածել անելիքը: Երբ ուշքի էր գալիս մի քանի րոպէ և ստանալու թեւամբ մտածում էր բազմի այդ դժոխային խաղի մասին, ամբողջ մարմնով փշաքաղում էր: Նախ թուում էր, թէ զլխի վրայ մի մազով կախւած էր Մուգաֆէշ-էդ-Իին միրզայի դահճական թուրը. իր դուխը գրկել էր լպլիշ ձեռքերով Շէմսիէ սուլթանը և շրթունքներովը թունաւորում սիրտը, ներքուստ իրան այրում էր Գիւղւորի հոգին: Այս սոսկալի տեսարանը չէր հեռանում նրա գոնկից ոչ ճաշելիս, ոչ ծխելիս, ոչ էլ քնելիս:

Թէև թաւրիդի ընդհանուր ուստիկանաւորն էր բէյլէրբէյին, բայց այդ պաշտօնը վարում էր փոխանորդների միջոցով, ինքը միմիայն ամեն պաւօտ վալիահիթին և իրիշքեարին օրւայ զեկուցումներն էր տալիս: Այս վիճակին մասնակցուց յետոյ, շմած-հարբածի նման կարգին զեկուցումներ էլ չէր կարողանում հասցնել: Վերջինս վերագրում էին մեծաւորները բէյլէրբէյի հոգեկան դրութեան, այն «բարեբաղդութեան», որ նա արժանացել էր փեսայութեան իրանի ապագայ շահնշահին: Եւ այս վշտակոծ օրերին բէյլէրբէյին պարտաւորւած էր ամեն ժամ հրաւիրել իր մօտ ճարտարապետներին, ոսկերիչներին, կահաւորիչներին, կերպասավաճառներին, նրանցից ապրանք գնել, ապրանք տալ և ապարանքը պատրաստել Արև-Ասիւծի երկրի Շահնշահի թոռին իր հարկի տակ հարս բերելու համար:

Օրերը իրար ետեից սահում էին: Ամիսը թէև դարի նման երկարել էր բէյլէրբէյի հաշուլ, բայց սահեցաւ, անցաւ և հարսանեկան օրերը մօտենում էին: Ամենայն եռանդով պատրաստութիւնը առաջ էր գնում և բէյլէրբէյին վշտահեղձ դատապարտւած էր ուրախ դէմք կեղծել, հրճանք ցոյց տալ, ամեն օր արքունիք գնալ, աներին այցելել և դաւթում շրջապայելով լուսամտի ծակոտիներից դիտող նշանածին հաճոյք պատճառել: Իսկ հոգու կորցրած հոգեակի մօտ ոչ միայն գնալու իրաւունք չունէր, այլ մինչև անգամ չէր էլ կարող թղթակցել, կամ նոյն իսկ աղախինների և հարձերի միջոցով տեղեկութիւն առնել:

Սիրող ամուսինների ամենազլխաւոր կապը Ռոստոմն էր, որին ամեն օր ամուսնի սիրով տոչորւած մայրը ուղարկում էր հօրը մօտ, որ նրան բաւականութիւնից չըզրկի, իսկ հայրն էլ համբուրելուց, մի քանի թեթեւ պատասխաններ ստանալուց յետոյ վերագարձնում էր կնոջը, որպէսզի ամուրի սրա վերքի խոցի մորմոքներն ու բորբոքները:

Սոսկալի հրէշային էր Գիւղւորի վիճակը: Նա գիտէր և հոգում համոզւած էր, որ ամուսինը իրան սիրում էր խելագարութեան թափածան: Նա կասկած չուներ, որ այդ փորձանքի մէջ գործելու առթիւ ոչ մի մեղ չունէր բէյլէրբէյին, ուստի վիշտը ներս դրած, սրտի խորքերից, թոքերի ծալքերից անվերջ հառաչներ էր արձակում, ողբում ու երգում էր իր անողորմ ճակատագիրը, որ իրեն այդ դժոխքն էր գլորել: Ամիսն անցաւ սիրող ամուսինների անջատման օրից, թէև երբէք իրար երես չըտեսան, երբէք իրար մասին զեկուցումներ չըստացան, բայց և ոչ մի ժամ ու րոպէ իրար

Կապլաճները, Վալիաթը հրճանքով մանկլաւիկներին պարել էր տալիս պարտուհիներէ հետ.

չրկարողացան մոռանալ: Անընդհատ բէյլէր-բէյի մտքի հայեացքում կանգնած էր Գիւլզարը և փոխադարձաբար վերջինս անթարթ հայեացքով նրան էր գնում և երկուսի սրտի մէջ զգացածները անթէլ ու անթրթուռ իրար էին հաղորդում: Վալիահթի հրամանը այնքան դաժան էր, նրան շրջապատող աւագանին այնպէս անխիղճ, վերին աստիճանի հրէշ գաղաններ էին, որ ամենափոքր մի արկածից կարող էին մի ընդարձակ հէքեաթ կազմել և բէյլէրբէյի ապարանքի մոխրակոյտի մէջ խորովել ինչպէս ոստիկանապետին նոյնպէս և նրա կնոջ՝ Գիւլզարին ու միակ զաւակին:

Գիւլզարն, որ գեղեցկութեամբ իսկապէս վարդիթեր էր, իր կազմով անտիական կոյսերին էր յիշեցնում: Իր գրաւիչ մեծ մեծ աչքերով զօրեքից, գեների ճանկից անգամ անմեղին դուրս քաշելու աստիճանի ձգողական ոյժ ունէր: Իր ժպտովը կարող էր գաղաններ դիթել, բայց օրէցօր հալւել, կաշին ուկրին էր կըպել: Ո՛չ ուտում էր, ո՛չ խում էր, ո՛չ էլ առանձնաբանից դուրս էր վալիս: Կարծես թէ վճռել էր քաղցամահով վերջ տալ իր կեանքին:

Այս բոլորն զգում, մտքով տեսնում և խելագարութեան աստիճանի մորմոքներով տանջւում էր բէյլէրբէյին, բայց հնար չուներ, ոչնչով չէր կարող օգնել իր սիրեկանին: Ամբողջ երկնքի տակ մի հատ հաւատարիմ և անձնուրաց մարդ չուներ թշառ ամուսինը, որ նրա բերանով կնոջը լմխիթարութիւն ուղարկէր, խրախուսէր, յորդորէր և ստիպէր ետ կենալու զարհուրելի մտքից—քաղցամահից: Քոյրը, եղբայրը նախանձում էին բէյլէրբէյի վիճակից և նրանից կայքերն ու պաշտօնը յափշտակելու համար պատրաստ էին մինչև իսկ զրպարակելու: Հարձերն, աղախինները և ծառաները նրան կողոպտելու և վալիահթին զրաւելու համար ամեն բոլից ապարանքում անցած դարձածի մասին լուր էին հասցնում Իրանի շահի գահաժառանգին: Էլ ո՞ւմ կարող էր դիմել թշառ ամուսինը, անբաղդ հայրը:

Եւ այս տապկոտի մէջ խորովւում էին ամուսինները ամեն օր, առաւօտ, իրիկուն, զօր ու գիշեր, վշտերն անգամ արտայայտելու արտօնութիւնից զերկւած: Վերջապէս հարան հարսանեկան օրերը, պատրաստութիւնները կատարւեցին, պալատական ուղտերն ու ուղտապանները կարմիր ու կանաչ մահուդի տարազով զարդարեցան, իշխանուհիների օժիտը բեռնաւորած տարին ամուսինների ապարանքները:

III

Քաղաքի նշանաւոր միւլթէհիդներն ու մօլլաները, աստիճանաւորներն ու զօրականները, կալածատէրներն ու սեղանաւորները, մի խօսքով մտքի և դրամի ներկայացուցիչները հրաւեր ստացան արքունիքի սեղանին, արքայական խնջոյքին և ուրախութեանը մասնակցելու: Հրաւերեալները հինգ հարիւր հոգի էին, բայց հինգ հազար մարդու ամբողջ շարաթւայ պատրաստութիւն էր տեսնւած, որպէսզի հարսնեւորների ծառաներին ու սպասաւորներին էլ բաժին հասնի:

Մաքսատան գաւթի չորս կողմը, սիւնաղարդ պատշգամբները զարդարւած էին գորգերով, բէհէզներով, բիւրեղեայ ճրագակալներով և ջահերով: Գաւթի վրան ծածկւած էր մեծ վրանով, որպէսզի անձրեկից պաշտպանւի հասարակութիւնը: Ամեն օր սրբազան երաժշտական հանդէսներ էին տրուում, կերակուր ու թէյ էին բաժանում հասարակութեան: Իսկ Բաղի Շմալի ապարանքներում և ծառաստանների տակը յատուկ վրաններ կային մեծամեծների համար: Ուրա-

խութեան, կերութեան սահման չըկար:

Պալատական մեծ սրահում ամեն իրիկուն կաքաւողների և պարողների խմբերը ամբողջ ժամերով ըզրաղեցնում էին հանդիսականներին: Վալիահթը մեծ հրճանքով իր մանկաւիկներին պարել էր տալիս առաջաթիւի պարողուհիների հետ և անվերջ ծափահարում ու բարձրաձայն ծիծաղովը զրաւում հանդիսականների ուշքը: Նոյնիսկ երգից ու նւագարանից խոյս տուող մօլլաները փակեղները—ապարօշները վար իջեցրած մեծ հրճանքով հետամտում էին երկսեռ գիշերային պարողներին «հիւրի-մէլէքներին»:

Եօթնօրեայ խնջոյքներից և ուրախութիւնից յետոյ Շէմսիէ և Գամիթիէ սուլթանները աղախիններով և ներքինիներով խնդրակների տարած կառքերին բազմած ուղևորեցան իրանց ապարանքները, որոնց դռները առաջ մատաղներ զոհեցան, նւէրներ ցրեցին և նրանց յանձնեցին բնակարանների բանալիները, կապալանները—կալածագրերը, ապա ներս հլաւիւրեցան իրանց ամուսինների հետ նախապէս զարդարած կանանցները:

Բէյլէրբէյին Շէմսիէ սուլթանին առաջապատ առաջնորդելիս, երկու անգամ ուշքը կորցրեց և կըզուրկէր, եթէ նրան թևից չըբռնէին աղախինները, ներքինի և նոյնիսկ նորահարսը: Ամենքը ենթադրեցին, թէ դիւին նրան յաղթահարել էր: Ամբողջ երկու ամսի ընթացքում հոգեկան տանջանքները այնպէս էին ջգայնացրել և հիւժել բէյլէրբէյին, որ իսկապէս նա քրոնիքական հարեցողի դէմք էր ստացել: Թէև մարմնով Շէմսիէ սուլթանի հետ մտաւ բէյլէրբէյին կանանոց, բայց հոգով նա գտնւում էր Սահանդի բարձունքում, ամառանոցում, Գիւլզարի մօտ:

Թշառ կինը լղարած, ուժասպառ, կմախքացած, ներկայացաւ սիրելի ամուսնին, սեւեռելով սրա հոգու խորքերը իր թափանցող աչքերը: Թւում էր բէյլէրբէյին, իբր թէ Գիւլզարը հոգեառքից թև առած առաջը կանգնել և նրանից հաշիւ էր պահանջում: Մինչ աղախինները սուլթանէին ննջարան առաջնորդեցին, անկողինը պատրաստեցին և զարդերից մերկացրին, կողքի սենեակում բէյլէրբէյին բազմոցի վրայ տարածւած փշաքաղելով զննում էր այս երևոյթը, սարսափից կուչ կէած և շունչը կտրած դիտում էր չարատանջ պատկերի շարժումները:

Երբ աղախինները ամեն ինչ պատրաստեցին, դուրս եկան ննջարանից, դահակը մօտենալով բէյլէրբէյին թևից բռնեց, սթափեցրեց և ասաց,

—Սուլթանէն քեզ սպասում է, հանիւր շորերդ, հագի՛ր խալաթդ և մտի՛ր առանձնարան:

Այն վայրկեանին, երբ տեսիլքը բէյլէրբէյի թևից բռնած ձգում էր դէպի Սահանդ, պառաւի ձայնը և խօսքերը այնքան խոր տպաւորութիւն թողին, որ նա սթափւած ոտքի ելաւ և ժպիտ կեղծելով, հագաւ խալաթն ու մտաւ իշխանուհու ննջարանը, փակեց դուռը:

Այս միջոցին լուկ շապկանց Շէմսիէ սուլթանէն առաջին անգամ մօտեցաւ գրկից ամուսնին, վրից կախւած իր ջերմ համբոյրները, դրօշմելով նրա ճակատին ու շրթներին, ասաց դառն սովորած աշակերտի նման:

—Խն, ես քո աղախինն եմ, ես քո ստրուկն եմ, ի՞նչի ես յուզւած, ի՞նչ վիշտ ունիս, այդ ի՞նչ դաժան մտքեր են քեզ շրջապատել:

—Հոգիս, ասաց բէյլէրբէյին գրկելով Շէմսիէ սուլթանին, ես քո տէրը չեմ, այլ քո գերին, ես վիշտ չունեմ, այլ միայն տքնում եմ այնպիսի դիւր բռնել, որ քեզ ո՛չ մի բանով չըզայրացնեմ, քո հաճոյքները կատարեմ: Այս խօսքերի հետ նրան կրծքին սեղմելով համբուրեց ծծելով շրթունքները: Իշխանուհին նրա

վզին աւելի պինդ յառնեց, ոտքերով սրունքներին փաթաթելով շարունակեց:

— Խան, եթէ զայլացել ես ինձ վրայ, ահա մըտրակը ինձ ձաղկիր, եթէ քեզ վշտացրել եմ, ահա ձողերի կապը, փշրելը դրանք ինձ վրայ, եթէ դրսում մէկը քեզ վրդովիւ է, ապա ակիր ինձ, թող բոլորքումդ հանգչի: Ես քո գերին եմ, ես պիտի ծառայեմ միայն քո խաղաղութեան, բաւականութեանը և հանգստութեանը:

— Սրտիս կտորը, ասաց կախաղելով բէյլէրբէյին, ես հաւատացած եմ, որ դու հոգով ինձ սիրում ես: Ես համոզւած եմ, որ քեզ դաստիարակել են փաթիմէի նման սիրող կին և քնքոյշ մայր գառնալու համար: Բայց դու էլ համոզւիր, որ ես էլ Ամիր-ուլ-Մուսինի նման պաշտող ամուսին եմ և կնոջս բաղդի համար կուի դաշտում կեանքս էլ չեմ խնայելու:

Բէյլէրբէյին երկար չըկարողանալով տուկալ վերկած ծանրոցի տակ, նա Շէմսիէի հետ գլորեց անկողին: Իշխանուհին պատմեց իր հոգու զգացումները:

Բէյլէրբէյին, որը փոխադարձաբար հաւաստիացրեց, թէ ինքը համոզւած է և հաւատում է, որ իսկապէս արժանացել է նրա նման մի սիրող կին ունենալու բախտին:

Բայց այնպէս ուժասպառ էր եղել և յուզւել բէյլէրբէյին, որ բոլորովին թուլացել էր: Ո՛չ նոյն գիշերը և ո՛չ էլ հետեւեալ առաւօտը բէյլէրբէյին չըկարողացաւ բաւականութեան պատճառել Շէմսիէ սուլթանին, որը բոլորովին վշտացաւ, բոլորքէն իր դաժան բաղդի դէմ:

Բայց փոխանակ զայրոյթն ու դժգոհութիւնը արտայայտելու ամուսնին, Շէմսիէ սուլթանը աւելի փաղաքշում, զգուհ, վզովը փաթաթելով, անվերջ համբոյրներով ուզում էր հրապուրել բէյլէրբէյին:

— Գիտես, հոգիս, ասաց իշխանուհին, ինձ դահեակա պատմել է, որ նախնաձոտ հրէշները, չարաչք կախարդները և ձծում նստող վհուկները կարողացնում են մարդու կապել և տանջել: Բայց այդ տանջանքը երկար չի կարող տևել, երկու կամ երեք օր: Ես գիտեմ, որ ամբողջ քաղաքը նախանձում է քեզ վրայ, թշնամիներդ անթիւ են, անշուշտ դրանցից մէկն ու մէկը մեզ կախարդել է:

— Ո՛չ, հոգիս, ո՛չ, այդպէս վատ բաներ մի մտածել: Ես շատ յոգնած եմ, սէրս անշափ բոլորքւած է: Մի երկու օրից յայտնի բան է ամեն ինչ կանցնի:

— «Ամեն բան կանցնի» մընջեց Շէմսիէն, մըտածելով, թէ ի՞նչ կարող էր նրանց կախարդութեամբ կապել: Նոյն մտքերի մէջ ընկղմեց նոյնպէս բէյլէրբէյին և երկուսն էլ միասին մտքի թռիչքով հասան Գիւլզարի մօտ և ենթադրեցին, թէ նա էր այդ կախարդանքի հիւսողն ու իրանց հիպնոսողը: Այս միտքը այնքան յուզեց մանաւանդ բէյլէրբէյին, որ նա մտովի սկսեց նախատել իր սիրելի Գիւլզարին որ տընում էր դառնացնել Շէմսիէ սուլթանի կեանքը, որը ո՛չ մի մեղչունէր իրեն հետ ամուսնանալու խնդրում: Գաւ հաժառանգը կամեցել էր, ինքն էլ հնարաւորութիւն չէր ունեցել մերժելու և արտաքուստ սիրոյօժառ առել էր թշուառ աղջկան, որը խոնարհել, ստրկացել իշխանական աստիճանից իջել, իրեն բարձրացրել էր պրինցի աստիճանին:

Երբ այս խոհերով մտորած պապանձւել, ծխում էր բէյլէրբէյին, Շէմսիէ սուլթանէն դուան նիզը բացեց և ձայն աւելեց:

— Աղջիկներ, խանին թէյ բերէք:

Պառաւ դահեակը ներս մտաւ ամուսիններին շնորհաւորելու և նէր կորզելու նպատակով, բայց երբ

տեսաւ մօռյալ դէմքերը, չըյանդգնեց խօսելու: Նրա ետեւից թէյ բերող աղախինն ասաց:

— Սուլթանէ, խանին ասան, որ մարդ է եկել Սահանդից և լուր է բերել, թէ Գիւլզար խանումը լուսադէմին մեռել է:

— Ո՛վ է Գիւլզար խանումը, հարցրեց Շէմսիէն:

— Ի՞նչ է եղել, մէջ մտաւ բէյլէրբէյին, մտածմունքներից սթափւած:

— Աղախինն ասում է, թէ մեռել է:

— Մեռել է, ասաց բէյլէրբէյին ապշած:

— Այո, ննջարանի լուսամտից ցած է գլորւել, ասաց աղախինը չարսաւի ծայրով երեսը մասամբ ծածկելով:

— Ասան, կառքը տանեն և Ռոստոմ խանին տուն բերեն:

— Արդէն խանն եկաւ, ասաց աղախինը և ձեր հրամանին են սպասում, որ գնան թաղեն...

— Ես ի՞նչ գործ ունիմ, թող գնան քրոջը, եղբայրներին հրաւիրեն և թաղեն: Ասացէք զործակալին, որ Սօնա բաշու հետ գնան և բոլոր զարգերը տուն բերէ:

— Բայց ո՞վ է այդ մեռնողը, ասաց կրկին անգամ Շէմսիէն:

— Դա խանի նախկին կինն էր, ասաց դահեակը, որը վաղուց հիւանդ էր, խելքը կորցրել էր:

— Թշուառ կին, ասաց Շէմսիէն փաթաթելով բէյլէրբէյին, ի՞նչից էր հիւանդացել:

— Ալլահի կամքը այդպէս էր սահմանել, նրա ճակատին էլ բաղդը այդպէս է գրած եղել:

— Անբաղդ պարսիկ կին, ձեր բոլորի ճակատին էլ վիշտ ու տառապանք է գրւած... Մինչև երբ մենք պիտի տանջւենք:

— Այս դառնութեան աշխարհ է, ամենքն էլ պիտի խեղդւեն վշտերի ծովի մէջ, ասաց բէյլէրբէյին:

— Չըլինի՞ դա էր գիշերս մեզ կապել, խան, ասաց Շէմսիէ սուլթանը:

— Եթէ նա էր կապել, նրա կապածը ցմահ չի բացւի... Բայց նրան էլ կապեցին յաւիտեան:

Ասարկա

ԴԱՐՁԵԱՆ ԵՍՏՂԻԿԻՍ

Դու չես թառամի իմ կրծքի վերայ

Աստղիկ, հաւատան,

Կուրծքս լի մաքրոր, կենսաստու սէրս,

Նա քեզ կեանք կըտայ:

Նա քեզ կեանք կըտայ, դու միշտ կըժպտաս՝

Ալ վարդը թշնո,

Ու քո ժպիտը սաստիկ սազ կըգայ

Շուրթերիդ նշի:

Հաւատացնում եմ, թու չես թառամի

Իմ կրծքի վերայ,

Կուրծքս քեզանով քնու չի զառամի

Քեզ հետ ընկերս:

Նիկ-Տար

Q o r u n z q u i n z h p

Ն Ի Ա Գ Ա Պ Ե Տ Ը

(Պիէր Պ'րորիէ Դաւ-լաւ-բաւի-ից)

Այն բոլորներն, որոնք նախագահութեան տնօրէնութեան միջոցին վստահ կերպով բարձրացրեց ձեռքի փոքրիկ փայտը, զայն քանակ ժողովրդի տրտուշի մայրերը հասան դահլիճը։ Սկզբից չը հասկացան բանի էությունը։ Ազդակը նման էր վայրենի գազանի հետաւոր մանչիւնի, որ բարձրանում, լցնում էր օդը, ապա մարում խիստ վշտազին։

Անսպասելի յուզմունքը խանգարեց դուինների շարքերը։ Դուինների մօտ նստած հանդիսականները վերցատկեցին տեղերից՝ նայելու, ի՞նչ է կատարուում։ Կանայք նեարդային կերպով բռնեցին ամուսինների, սիրեցեալների ձեռքերից։ Նախագահական պ. Բէտորը փայտիկով զինւած աջ ձեռքը իջեցրեց և ականջների տակից խաղաղ հայեացք ձգեց իր ունկնդիրների վրայ։ ձանկարը դրսի աղմուկը սաստկացաւ, հրամայական բնաւորութիւն ստացաւ լի սղառնալիքներով ու առեւ-լուծութեամբ... Բարձրակոչ աղաղակների հետ հեղեղի նման տարածեց տրտիւնը, դա թիկնապահ գործն էր սրբաշու անցնում՝ գրոհ տալու համար։ Յետոյ լսեցին խուլ, անդրադառնող ձայներ, զորքերը կրակ բացին։

Այդ ժամանակ դահլիճում շփոթ ու աղմուկ բարձրացաւ։ Տղամարդիկ հայհոյում էին, կանայք հառաչում, դուները բաց ու խուսի էին լինում դուրս գնացող մարդկանց հեղեղի առաջ... Ձանկի անշարժ լոյսը ընկնում էր դուռնաւ ու սարսափից աղճատեաւ դէմքերի վրայ։

Նախագահական Բէտորը զարմացած և հետաքրքիր հայեացքով նայում էր իր երաժիշտներին, որոնք մղուում էին դէպի դուրս տանող սանդուխքը, իր թղթակալի (պիւլիտր) սրբաւնդի մօտով...

—Մի շտապէք, պարոններ, —ասաց նա։
Սակայն իզուր։ Կոտորատու ապակիների զրնկ-զրնկում, դուրս հանող դուներ թրխկոց, սանդուխքներից լսող ռանաձայն, աղաղակ, հեռացող գոռում-գոչիւն, որ շուտով խառնուում էր յաղթական կոչերի հետ, ականջ էին խլացնում... Դահլիճը դատարկուում էր։ Բէտորը տեսնում էր այդ։

—Նրանց կըսպանեն, —մտածում էր նա։
Սակայն նա արտաքին հանգամանքներին չափազանց մեծ նշանակութիւն չէր տալիս։ Նրա երաժիշտական հոգին անտարբեր մնաց դէպի ամբողջ աղմուկը, որը չի վերադառնում հարմոնիայով։ Նա հաւատարմացաւ, որ դահլիճը դատարկ է, և յանկարծ ձեռքերը իրար շփեց։

Վայր ձգած աթոռների և թղթակալների մէջ ընկած էր մի վիթխան, որպէս ամենքից մոռացւած մի դիակ։ Բէտորը իջաւ իր տեղից, բռնեց շարժումներով ցատկեց մի քանի աթոռների վրայով, որից ցնցուկէն նրա երկար մազերը, և կռացաւ գործիքի վրայ։

Նա գոռուութեամբ վերցրեց վիթխանը և չորս կողմից նայեց, որ տեսնէ, թէ չի փախել, արդեօք, որեւէ մի տեղից։ Վիթխանը անփախ էր մնացել։

—Լեւ, լեւ... Անքան կենդանի! —ասաց յանկարծ Բէտորը։ —Անպիտանը չի քօքիլ (լարել)... Ամենաքիչը մի քառորդ ձայնով կեղծում է... Այդպէս լինելուց յետոյ կարելի է զարմանալ, որ... Անասնն!

Բռնեց բարկութիւնը վերջացաւ հառաչանքով։ Նա նստեց, ուղղեց ականջները, վերցրեց աղեղը և նրա մատների տակ լարերը սկսեցին զեղել մարդկային տանջանք ու մարդկային սէր...

Այդ միջոցին ապստամբները տիրեցին քաղաքին և աշխատում էին նոր կաղամակերպութիւն մշակել չէնց այդ դահլիճը, որտեղ Բէտորը վիթխան էր նստում, որոշեց իբրեւ յեղափոխական կոմիտէի ժողովատեղի։ Շուտով ապստամբները ակմուկով լցրին ներբանջանքները։

Բէտորը ոչինչ չէր լսում. աչքերը յառած տարածութեան մէջ, բաց շուրթերով և կարծես տենդից բռնուած մասնիկով, նա ամբողջ հոգով համակել էր *andante amoroso* ի դողդոջիւն գեղգեղանքով։

Այդ միջոցին նրանք ներս մտան։ Առաջապահ գունդն էր դա. արեւարձանից հաւաքեաւ մի քանի

տասնեակ բանւորներ էին՝ կապոյտ կամ սև վերնաշաւիկներով, շաւարներով կամ նեղ անդրաւարտիկներով, աչքերի վրայ իջեցրած շեւապներով, —նաև մի մի քանի գլխաբաց աղջիկներ՝ ողետութիւնից կարմրած։ Նրանց ռանաձայնը խառնուում էր զէնքի զրնկ-կոցի հետ, իսկ տեղ-տեղ սրտատուտած շորեր։ խայտաղղէտ էին դարձել ցեխի և արեան լայն շերտերով։ Ահագին դահլիճի դատարկութիւնը, վիթխանը զողորջիւն։ ողբազին ձայները և աղեղի վրայ կորացած այդ ձերուհին սկզբից ապշեցրին նրանց և մի փոքր սթափեցրին փողոցի արմուկից ու շփոթից։

—Այս ի՞նչ ձերուհի է, —հարցրեց մէկը։
—Մի խանդարիր, —ասաց միւսը։ —Թող նա մեղ համար շարունակէ իր նախահաճութեան, մինչև որ մեր ընկերները կը ժողովին։

Եւ նա դարձաւ դէպի իր յետեւից եկողները և խորեց, որ հանգարուին։

Նրանք ցրեցին դահլիճում և իրանց ցնցոտներով նստեցին կարմիր թաշկայ բաղկաթոնների վրայ։ Եւ քաղաքի այդ զաւակները, որոնք երբեմն հաւաքուում են դարպասների առաջ՝ լսելու կոյր աշուղի երգերը, հիմա լուռ ու անշարժ լսում էին նախագահական Բէտորին, որ վիթխան էր նստում։

Աղեղի շարժումից օդը նրանց շուրջը, կարծես, բացաւաւում էր և ինչ որ հոսանում և նորդաշնակ բան էր դառնում, որը բռնեց կրքի լայն ալիքներով թափանցում էր մարդու հոգին։ Նրանք ամենքը նրստել էին՝ ամբողջովին ուշադրութիւն դարձած և բերանները բաց, կարծես, ուղում էին ձայները ծծել։ Նրանց ձեռքերը, որ հրացաններն էին սեղմում, փոքր և աւ փոքր թուլացան։ Ոմանք անշնորհքութեամբ թեքերով սրբում էին արցունքները։

Այդ միջոցին դահլիճում գտնող ապստամբների խմբի մէջ մտաւ քաղաքացի Թէթարը։

—Քաղաքացիներ! —կոչեց նա՝ հազիւ ներս մտնելով դահլիճը, —բուրժուական անձնատուր եղաւ։

Այդ աղաղակի վրայ ներկայ դանւորները յետ նայեցին, իսկ Բէտորը դադարեց նայել։

—Այս ի՞նչ ձերուհի է, —հարցրեց քաղաքացի Թէթարը։

—Առաջնորդ քաղաքացի, —ապստամբներն ներբան—դա երաժիշտ է, որ մենակ այստեղ էր, երբ ներս մտանք։

—Երաժիշտ... է՛յ, ձերուհի! —բղաւեց Թէթարը—

թէ մի կարմանիօլ^{*)}։ Նազարի։

Բէտորը քաղաքավարութեամբ ներողութիւն խնդրեց. նա չը գիտէր կարմանիօլ^{*)} երգի հղանակը։

Սակայն Թէթարը չէր լսում։

—Կարմանիօլ պիտի նազարի, թէ ոչ։

—Չը գիտեմ, քաղաքացի, —կրկնեց Բէտորը։

—Չը մի։ Դէ որ չը գիտես, ես քեզ ցոյց կը տամ։

Երկու ոտներն գործելով՝ նա կանգնեց նախագահական առաջ և շնչելով նրա երեսին՝ կրկին անդամ ասաց։

—Կարմանիօլ պիտի նազարի, թէ ոչ։

Պատասխանի փոխարէն Բէտորը մեղմ ժպտաց։

—Չէս ուզում։ Դէ ուրեմն տես։ Մէկ... երկու... երեք...

Բէտորը շարունակում էր մեղմ ժպտալ, սակայն Թէթարը՝ վերջին խօսքը արտասանելուն պէս՝ ոտը բարձրացրեց և երկաթով պայտած կոշիկի մի ուժգին հարւածով ջարդեց վիթխանը, որի լարերը կտրեցին խուլ հառաչանքով։

Բէտորը գունատեց կտաւի նման, սկսեց դողալ, մօտ մի բոլբոլ մի խօսք անդամ չը կարողացաւ արտասանել, իսկ յետոյ յանկարծ վրայ հասաւ՝ ոտակալ կերպով ձգւած, քաղաքացի դէմքով և զայրոյթից ու անվերջ երկութիւնից փայլող աչքերով՝ և բղաւեց։

—Տիմմար, դու չես յարգում ազատութիւնը...

Ք. Տէր-Ներսիսեան

*) Կարմանիօլ յեղափոխական պարերի է՝ յօրինած հարաւային Ֆրանսիայում 1792 թ.ին։ Պարիզում երգում էին ստեղծանքը (Կարմանիօլներ)։ Այդ երգի ամեն մի տունը վերջանում էր *Dansons la Carmagnole! Vive le son du caupon!* (Պարենք Կարմանիօլ՝ Կեցցէ թիթանթիների որոտը)։

ԹԻՖԼԻՍԻ ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԱԳԼՈՒԽԸ

Ալֆանդոր Խատիսեան
Թիֆլիսի նորընտիր քաղաքագլուխ:

Սատիսեանը: Ասում ենք միաձայն որովհետև 50 քւէից 48-ը սպիտակ է եղել: Իսկ այն երկուսն էլ քւէ տուղներին էլ եթէ հարցնէք, թէ ո՞վ կարող էր նրանց կարծիքով գերադասել նորընտիր քաղաքագլխին, աներկբայ ենք, որ նրանք չէին կարող մատնանիշ անել այսօր Ալֆանդոր Սատիսեանից աւելի յարմարագոյնի և արժանաւորի վրայ:

Նորընտիր քաղաքագլուխ Ալ. Սատիսեանը Թիֆլիսեցի է, ծնւել է 1874 թ. հայրը՝ հանգուցեալ Յովհաննէս Սատիսեանը, բարձրագոյն կրթութեամբ, նշանաւոր պետական և ազգային-հասարակ. գործիչ էր: Մայրը մինչև օրս էլ մեր հասարակութեան ասպարիզում գործում է և ղեկավար է կանանց ընկերութեան: Գրական աշխարհում յայտնի արկին Մարիսկանն *) է:

Սկզբնական կրթութիւնն ստանալով մօր ղեկավարութեամբ, 17 տարեկան հասակում աւարտում է Թիֆ. գիմնազիան, մտնում Մոսկւայի համալսարանը և աւարտելով բժշկական ֆակուլտետը անցնում է Բերլին ու Պարիզ և յատկապէս ուսումնասիրում թուրքախօսը: Վերադառնալով Թիֆլիս նետում է հասարակական ասպարէզ: Դասախօսում է զանազան խնդիրների մասին, մտնում բոլոր շրջանները: 1903 թ. ընտրւում է Թիֆ. քաղաք. իրաւասու և իր անխոնջ, ժրաջան աշխատանքով զանազան յանձնաժողովներում, երևան է հանում գիտակցաբար վերաբերմունք. 1907 թ. ընտրւում է քաղաք. վարչ. անդամ, որ մինչև օրս էլ կատարում էր, իսկ իշխան Վ. Չէրքեզովի հիւանդութեան պատճառով պաշտօնակատարն էր և քաղաքագլխի Միաժամանակ Ալ. Սատիսեան քաղաք. վարչ. մէջ վարիչն էր շինարարական մասի և այստեղ էլ նա արագացրեց Մուխրանեան կամուրջի

Վերականգնող, օժտւած գիտական պաշարով, ընտելացած մոնիցիդային կեանքին, լաւատեղեակ ազգաբնակչութեան բոլոր խաւերի տենչանքներին, մայրենի լեզուից շատ աւելի լաւ խօսող պետական, վրաց և եւրոպական նորագոյն լեզուներով, տոկոն, աշխատասէր պերճախօս վառվռուն երիտասարդ է միաձայն, սեպտ. 20-ին ընտրւած Թիֆլիսի քաղաքագլուխ Ալֆանդոր

շինութիւնը, ջրանցքին, սպանդանոցին վերաբերեալ ծրագիրները: Նամանաւանդ աչքի է ընկնում, որ Ալ. Սատիսեանի օրով Թիֆլիսն օր-օրի վրայ գեղեցկանում է, փողոցները սալաշատկում, մայթերը լայնացնում:

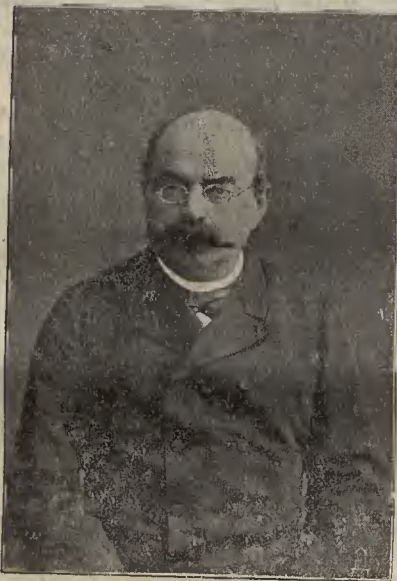
Ժողովրդ. տունը հմայիչ է շնորհիւ և Ալ. Սատիսեանի հովանաւորութեան ու պերճ զրոյցների, դասախօսութիւնների:

Վայելելով ազգաբնակչութեան վստահութիւնը, Ալ. Սատիսեան սիրելի է և երկրի ֆոխարքային ու պետական բարձրաստիճանաւորներին, շնորհիւ իր տակտի և կրթութեան:

Ողջունելով Թիֆլիսին այս գիտակից ընտրութեան համար, ցանկանում ենք նրա նորընտիր քաղաքագլխին ոյժ և առողջութիւն լիով իրագործել իր ընդարձակ ծրագիրները և Թիֆլիսը հասցնել եւրոպական այն քաղաքների խառնամանին, ուր բուրում է ազգաբնակչութեան անդորր առաջադիմումը:

Ծանկանում ենք նորընտիր քաղաքագլուխ Ալ. Սատիսեանի օրոք Թիֆլիսի բազմաթիւ տեղը հիմնւած նոր Բազն-Բազն, Նաւթուղում համալսարան, սկզբնական ուսումը պարտադիր, ժողովրդի ապրուստն էժանացրած, կենցաղը բարեկաւած, քաղաքը էլէքտրականութեամբ պայծառ լուսավառւած, խորասուզած փարթամ կանաչ-կարմիր ծաղիկներով:

Վերջին տարիներս, նամանաւանդ, շատ է մեծանում Թիֆլիսը և եթէ այսպէս շարունակել գէթ 3-5 տարի էլ, անշուշտ ազգաբնակչութեան թիւը կէս միլիոնից կանցնէ: Սակայն նոյն չափով չէ բարգաւաճում և ազգաբնակչութեան մտաւորն ու նիւթականը: Ժողովուրդը ճնշւած ծանր հարկերի տակ, խաբուսիկ, յամենայն գէպս շատ հեռաւոր պերեսպեկտիւներով տարւած բանւորութիւնը, զարոցական աննորմալ կեանք ստեղծած աշակերտութիւն-

† Գ. Գ. Գ. Խատիսեան

Պետական-ազգային-հասարակ. գործիչ. նորընտիր քաղաքագլխի հայրը:

նը, լքեալ մամուլը, թատրոնը խորագնին գիտողի առաջ պատկերանում են արդի Թիֆլիսի լուրջ և ծանր վիճակը: Բաւական չէ բարեմասնութիւններով հարուստ օժտւած, վառվռուն քաղաքագլխի եռանդալից ջանքերը, անհրաժեշտ է, որ այդ ջանքերը փայփայեն համերաշխ գործունէութեամբ և իւրաքանչիւր քաղաքացի թեթիկունք լինի նրան, բարոյապէս, մտաւորապէս և նիւթապէս ճոխացնելու Թիֆլիսը:

Վ. Վ. Վ. Խատիսեան

Բազմաշ. Կուլտ. ընկ. նախագահ. Թիֆ. նորընտիր քաղաքագլխի եղբայրը:

*) Տարազի հետեւալ համարներից մէկում կըխօսենք Թիֆլիսի Մարիսեանի մասին իբրի հասարակ. գործիչի և մատենադրուհու, սպաղրելով և օրինակելի կնոջ պատկերը:

ՀԱՆՐԱՍԿԵՄՈՒՅԻՆ ՊՕՐՄՈՒՂԱՂԻՍՅՈՒՆ

Ս. Մ. Ա. Լ. Ի. Ս.

Այլի թագուհի Պորտուգալիայի, Գահը իր հակառակմ. գաղափարներով կործանման նպատակով

Երբեմն հզոր Պորտուգալական կայսրութիւնը նսեմացել էր այն աստիճան, որ մեծ պետութիւնների ցանկից հանել և երկրորդականներին էր դասել: Եկեղեցականները (եզուիտները) ծծում էին ժողովրդի արիւնը, մտքերը աղաւաղում: Թագաւորը մանուկ, բարեկամները չարակամ նրա հայրենիքին և ժողովրդին...

Սակայն հայրենիքի վառվռուն հարազատ զաւակները ճշմարիտ և հաստատուն ճանապարհն էին ընտրել սահմանադրական Պորտուգալիան վերածնելու: Նրանք գիտէին, որ գիտութիւնն ու արեւատը միայն կարող են փրկել ժողովրդին: Եւ ահա երկրի մտաւոր մակերևոյթը բարձրացնելու համար հակայական ջանքեր էին գործադրում ներսը: Սակայն եւրոպան շարունակում էր իր օրօրը մանուկ թագաւորին...

Հետեանքը այն է, ինչ կատարեց օրերս: Սեպտեմբերի 21-ին Լիսաբոնը բարձրացրեց Պորտուգալական հանրապետութեան դրօշակը: Մանուէլ թագաւորը իրայինների հետ փախաւ, մտաւ Բրազիլեան շոգենաւ և այլևս չի վերադառնալ Պորտուգալիա: Անշուշտ նա կրմնայ պատաւոր հիւր Անգլիային:

Հանրապետութեան ժամանակաւոր նախագահ հռչակեց Պորտուգալական գիտնական Theophilo Braga, նա, որ 1908 թւին Լիսաբոնի Գրական, Արեւստի և Մաղաղութեան մնայուն կոմիտէից, ուղարկելով Տարագի խմբագրի ձեռքով ուղերձ, անւանել էր Տօլստոյին ժամանակակից մտքի արքայ:

Շատերի համար օտարոտի էր թւում նսեմացած, եզուիտների ճիրաններում Լիսաբոնումն հաստատուած Գիտութեան, Արեւստի և Մաղաղութեան Միջազգային մնայուն կոմիտէն: Բայց նրանք

որոնք մօտիկից ծանօթ էին վերածնող Պորտուգալիային չէին երկրայում:

Եւ ժամանակակից մտքի արքան, Լե Տօլստոյը, չընայած իր հիւանդութեան, ընդունեց Պորտուգալիայի ներկայացուցչին իր յօրեկանի նախօրեակին, հէնց այն օրը, երբ հեռագիրը սփռել էր աշխարհին, թէ մայրենի եկեղեցին նզովք է կարդում իր մեծ զաւակին և անիծում նրան:

Ութսունամեայ մեծ ծերունու պայծառ երեսին փայլեց ժպիտ, լսելով ողջոյն այն երկրից, որ մաքառում էր խաւարի և քրիստոնէական եկեղեցին

սրբապղծող եզուիտների դէմ:

«Ներքոյ ստորագրեալ Պորտուգալիայի մատենագիրներն՝ Միջազգային Գրականութեան, Արեւստի և Մաղաղութեան մնայուն կոմիտէի անդամներս, կատարելով միջազգային համաձայնութեան և սիրոյ հաճելի միասին, ամբողջ սրբով միանում ենք Լե Տօլստոյի տօնախմբութեանը, ընդունելով ներսն իրեն ժամանակակից մտքի արքայ: Ողջունում ենք անկեղծ էստուգիսով Լե Տօլստոյին նրա յաւերժացման և փառաբանութեան նշանաւոր օրը:

Ողևորած համերաշխութեան վսեմ զգացումներով, Պորտուգալիայի Միջազգային Գրականութեան, Արեւստի և Մաղաղութեան մնայուն կոմիտէն մասնակցում է մտաւոր Ռուսիայի հետ այն բոլոր յարաբերութիւններին, որ մատուցանում են նշանաւոր

Մատենագիրն և մեծ Մտքին, պատմական այս նշանակալից՝ գրչի մշակների և աւետաշահական մշտքերի հետևողների օրը:

Theophilo Braga, homme de Lettres, président de L'Académie des Sciences du Portugal, membre du Comité, etc., etc.—S. de Magalhaes Lima, homme de Lettres, grand maître de la Ma-

çonnerie Portugaise, membre du Bureau International de Berne, président de l'Association des Ecoles, membre du Comité etc. etc.—Bernardino Machado, homme de Lettres, président de l'Institut, membre du Comité etc. etc.—Henrique, Lopes de Mondonca, auteur dramatique, président du Conseil d'Art Dramatique, membre du Comité, etc. etc.—João de Freitas Branco, auteur dramatique, président du Comité du Théâtre National, membre du Comité. etc. etc.

—Abel Botelho, homme de Lettres, président de l'Association de la Presse Portugaise, membre du Comité—Alfredo Mesquita, homme de lettres, directeur de l'Association des Journalistes, délégué aux Congrès de Berne, Rome, Paris, Berlin, membre du Comité. etc. etc.—Eduardo Schubalbach, auteur dramatique, président du Conservatoire National, membre de l'Académie Royale, député, membre du Comité, etc. etc.—Archer de Lima, homme de lettres, membre de Contre Consultant International, membre de l'Alliance délégué des Commissions Internationales de l'Art Dramatique, membre et directeur du Bureau Central du Comité, etc. etc.—Marcellino Mesquita, auteur dramatique, directeur du Club Littéraire, membre du Comité, etc. etc.—Antonio Pinheiro, président de l'Association des Acteurs Portugais, de la société Théâtre Libre, membre du Comité, etc. etc.—Gualdino de Cempas,

Պրիմէյ. Բանկէ. Միջազ. Մամուլի Գաւառի պատկեր
Պորտուգալական մամուլի սեղանը.

homme de Lettres, (membre?) de la direction de l'Association des Journalistes et Ecrivains du Nord, membre du Comité, etc. etc.

Լիսաբոն օգոստ. 1908. թ.
Ծերունագարդ յօրեկարը լսելով, որ ընտրուած է նոյն կոմիտէի պատաւոր անդամ, ուրախ ընդհատում է պատգամաւորի ճառը.

—Da...a? գիտելով ստորագրութիւնները:

Ահա այս անուններն են, որ առանց գործադրվելի, բոլորողների, բռնադատվողների լոյսն ու գիտությունն իրանց զօրավիդ, տարան յաղթանակը, համարեա, առանց արիւնհեղութիւնների: Յիսուսի անունը շահագործող եզուիտ իրանց կրօնաւորներին արտաքսեցին Պորտուգալիայից, գրաւեցին նրանց, դարերով ժողովրդից յափշտակած, հարստութիւնները և եկեղեցին պիտութիւնից բաժանեցին:

Պորտուգալիան Պիրենեան թերակղզու արևմտեան մասն է, Եւրոպայի և Աֆրիկայի սահմանը: Զբոնաղ են Պիրենեան լեռները, հովիտը և ուղիներն ավերը: Զարգացած է դինեգործութիւնը, ոչխարապահութիւնը: Պտուղները բազմադան և փարթամ, որ մատակարարում է ամբողջ Եւրոպային: Շատ նշանաւոր են և էման Պորտուգալիայի բիւր տեսակ ընտիր գինին, որոնց թուով աշխարհահռչակ մտղէյրը, որ ստացւում է Պորտուգալիայի գաղութից—Մադէյրա կղզուց: Պորտուգալիայի աղագրեակութիւնը եօթ միլիոն հազար լինի, սակայն Աֆրիկայում նրա գաղութներն ընտիրների թիւը հասնում է տասն միլիոնի: Աղագրեակութիւնը խառնուրդ ֆրանսիացիների, հոլանդացիների, արաբների, հրէաների, ցիգանների անշուշտ և հայերի, եթէ նկատի ունենանք, որ Լեոն հայոց թագաւորը մի ժամանակ Սպանիայի մայրաքաղաք Մադրիդի տանուէրը՝ քաղաքապետն էր...

Աւանդիւրիստ Սպանիան, երբեմն աշխարհս նաւառդ, այսօր Պորտուգալիայի համեմատութեամբ շատ թոյլ է և նսեմ: Չունի նա իր Ալ-համբրիայով հանդերձ այն շուքն ու փայլը: Ժողովուրդը խաւար, աղքատ և ընկճւած, մինչդեռ նրան կից Պորտուգալիան իր բազմաթիւ բարձր գաղութներով, ժողովրդի պարտադիր ուսումով, արդիւնաբերութիւններով ափաշխարայ համոզում էր զիտողին, որ եթէ ոչ այսօր, վաղն անպատճառ նա պիտի վերածնւած հանդէս դար:

Ռուս նշանաւոր հրապարակախօս և ֆիլիսոփիստ Васьильевскій-Буква-ն մեզ նման հմայած էր այդ վերածննդ աշխարհով:

1908 թ. Լիսաբոնում Միջազգային Գրականութեան, Արեւստի և Խաղաղութեան ցուցահանդէսին ի միջի այլոց մեր ջանքերով ցոյց դրւած հայկական գրականութիւնը, այնքան ուշադրաւ է եղել, որ ցուցահանդէսը փակելուց յետոյ բոլոր հայ հրատարակութիւնների համար յատկացւել է աղագին Մատենադարանում յատուկ սենեակ, պահւում են այնտեղ և օր-օրի վրայ աւելացնւում նոր հրատարակութիւններով: Բացի այդ սրան կից բացւում է և Կովկասեան քիւս աղգերի ու Ռուսաց, Տաճկաց և Պարսից բաժիններ, ուր պէտք է ամբարն սրանց նորագոյն գրականութիւնը և գրականագէտների ու արեւատագէտների պատկերներն էլ մտցնելին Միջազգային Ալբոմի մէջ:

Անշուշտ մեր ընթերցողները յիշում են, որ մտաւոր Պորտուգալիան

մասնակցեց և Աղբիւրի յօրեկանին. ուղարկեց ջերմ շնորհաւորական ուղերձներ, ձօներ, հեռագիրներ, նամակներ և բացի այդ Աղբիւրի խմբագրին, որ Լիսաբոնի Միջազգային Գրականութեան, Արեւստի և Խաղաղութեան միայուն կոմիտէից ընտրւած է իր պատաւոր անդամ և նրա լիազօր ներկայացուցիչն է համայն Ռուսիայում, տաւ նման լիազօրութիւն և հարեան Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի համար:

Պորտուգալիան արդէն ճանաչւած է միւս պիտութիւններից իբրեւ հանրապետութիւն: Եկեղեցին բաժանւած է պետութիւնից, եղութներին արտաքսել են Լիսաբոնից, վանքական կալւածքները առել նրանց ձեռքից: Համալսարանում Աստուածաբանական ֆակուլտետը փակել: Ընդարանում պրօֆէսորներից և ուսանողներից երգումը այլևս չէ պահանջւում: Փակել է ձեմարանական դատարանը: Մամուլին տրել է ամենաընդարձակ ազատութիւն: Ժողովուրդի տնտեսականը, երկրի բարգաւաճումը իսկական ճանապարհի վրայ դնելու համար կարգադրութիւնները գիտութեան հիմունքների վրայ, առանց մի որեւէ բռնութիւնների, ճնշումների արդէն յոռետեսներին էլ սկսում են համոզել, որ չքնաղ Պորտուգալիան վաղը առաջնակարգ պետութիւնների համար էլ կըլինի օրինակելի:

ՊԱՐՈՆ ԼԵՕՆ ՏՕԼՍՏՈՅԻՆ

(Պորտուգալական մատենագրի կողմից մատուցւած նրա յօրեկանի առիթով)

Մայր տաճարներից աղագակներ ենք լըսում արդէն,

Եւ մարդկութիւնը տեսնում՝ որ յուզմունքի աղագակով անցնում է.

Եւ անցնում են մարդիկ, որոնք հաւնախնի կրդն են խմբով հնչեցնում

Կիսնքի և կըրօնների ազաւաթուա ճամբի վրայ:

Եւ այդ պահին ողջունում ենք ըսքանչիլի մի պըւէտ.

Որ համապիւր սէրն է երգում վըսեմահունչ Օրհնեսցութիւնով.

Եւ Մարդկութիւնը ուղին յաւաջ է վարում խարխափով,

Ըմպելով յաւիտենի... Թըմբրադեղը՝ յաւիտեն:

Եւ ամբողջ որ գալիս է ու գալիս լարելիւթիւնների միջով,

Ողջունելով Տօլստոյին մայրիների գանգիւնով,

Մոռանալով իւր ցաւերը՝ կըջանկութիւն է երազում.

Ու լըսում ենք հեռաստանում տառապանքի ձայները:

Ապականւած ունենք մենք մեր սըրտերը, մեր հոգիք,

Ապերջանիկ մի կեանքի ժառանգութիւն տրտմալի.

Անձանօթ գեղեցկութեանց կանչն ենք ասնում մեր ականջին.

Ուրուականք, որոնք ձաղկում ու լըլկում են մեր սիրտը:

Իշխանութիւնը խաւարի հըզօրեղ է տակաւին.

Նըկատում ենք մարէմբիլը հիւանդագին մեր հոգու,

Նըման կըղին որ թախծահիւժ մարում է հարցանելով՝ «Ո՞վ է այն».

Ու անցնում է տարածելով տըխրութիւնն իր մըրմունջում:

Տեսնում եմ քեզ խորասուզում այս մեծամեծ աղջամըղջում,

Ուր դարերը գալով գնալով՝ թըշուաւութեան ու ճգունքի մէջ

Գեղեցիկ պատկերներ ու նորանոր բանաձևեր են հանում,

Պարզելով աչքի առաջ մեր սըրտերն ու մարմինները կըրծող ցաւն.

Տարակերպ խըրատ մեզ՝ հոգիներին թերհաւատ¹⁾ Archer de Lima

Մաեսեագիր, դրամատուրգ և բնիկ. բաւուար Լիսաբոնի

Միջազգ. Գրակ.-Արեւստի և Խաղաղութեան Կոմիտէի.

¹⁾ Մեր խնդրանքով այս թարգմանութիւնն արել է ձեռագիր բնագրից պ. Ա. Եղեկեան: Խմբ.

Պատուգանքի սրահում եղած իգոր ֆախտորները

ՄԱՏԵՆԱԻՕՍԱԿԱՆ

Атрпет, Бабиты и Бехаити. Опыт научно-религиозного исследования, цена 60 коп.

Ատրպետի այս գիրքը երկրորդ հրատարակութեամբ է լոյս տեսնում. նա գրած է սուսայ լեզուով: Առաջին հրատարակութիւնը, ինչպէս յայտնի է, արժանացաւ նոյն խիստ ուշադրութեամբ: Ընթերցողները մէջ եւս նա անուշադիր չանցաւ: Եւ իրօք գիրքը շօշափում է շատ հետաքրքրական կողմեր Պարսկաստանի ժողովրդական շարժումներին և սիրուն կերպով պարզաբանում է այն պատմական փակուորները, որոնք տալ են բերել կրօնական դանդաղ հոսանքներ: Եւ այդ հոսանքները մեծ դեր են խաղացել Պարսկաստանի վերածննդի գործում:

Ատրպետը նկարագրելով Պարսկաստանի կրօնական պէս-պէս հատուածները յոյց է տալիս, ի հարկէ, սրանց կատարած մեծ դերը երկրի անասական և քաղաքական վիճակի մէջ:

Այդ կրօններից աչքի են ընկնում բարեկամութիւնը և նրանից ճիշդաւորաւ հատուածները:

Բոլոր այն գէմբերը, որոնք ուղում են վերածննդ տեսնել ոչ միայն Պարսկաստանը, այլ և մարդկութիւնը—գրանց մէջ են՝ Բարը, Բէհան և ուրիշները—այնքան նըշանաւոր են և համակրելի, այնքան խոր են թափանցում իրերի գրութիւնը, որ մարդ ակամայից համակում է յարգանքով գէպի այդ բնորոշ փիլիսոփայ մտածողները, մտածողներ, որոնք ծնունդ են առնել մի երկրում, գէպի որը սովոր ենք վերաբերել հեղինակներով և թեւաւորաւորութեամբ: «Մի զիմարի չարիքին» փիլիսոփայական տեսակէտը, համամարդկային եղբայրասիրական գաղափարները եւրոպական մարքից անկախ ծնունդ են առնում Պարսկաստանում, ծաւալում են, ունենում են իրանց հերոսները, որոնց մէջ նոյնիսկ կանանց, սրանք կրում են հալածանք, տանջանք... Այդ բոլորը շատ վաղ գոյներով նըկարագրած ենք տեսնում Ատրպետի գրքի մէջ:

Այստեղ իւրաքանչիւր տողը, եւեթ յոյց է տալիս, թէ ինչպէս բարեկամները ուղում են կերպարանափոխւած տեսնել մարդկութիւնը, սրանք ունեն հետևողներ, բայց սրանց գէմ ծառ է կանգնում պաշտօնական հալածանքը, որ ուղում է խեղդել ամեն ինչ.—Եւ այդ խեղդող ոգին հալածում է, խնդում սրանց ժամանակաւոր պարտութեան վրայ, չընկատելով սակայն, թէ ինչ սերմեր են աճում միևնոյն ժամանակ խաւար և ագէտ պարսից ժողովրդի մէջ: Եւ այդ սերմերը չեն ընկնում ապաւորի վրայ:

Այդպէս է ծագող լոյսի շողը խաւարի մէջ... նրան վիճակւած է արծարծել, և նա արծարծւում է...

Ատրպետի գիրքը պէտք է կարդալ և կարդալ հասկանալով:

Ա. օրման

Ֆ Ե Լ Ի Ե Տ Օ Ն

Աշխարհիս անդազ ու դրոստ բաներէմէն

Իմ վաղուցայ բարեկամ խաւարահերոս ուստարաշին վերջին օրերս մտաւ մօտս, մի քիչ գանգատեց իր առողջութիւնից ու սկսեց:

Ելի է չէ էլի մէ չօրան է էլի... չէ ամմա հին ժողովրդ միւր պատգեղէրն էին էսէնց կում իրանց անդազները: Էս գամբ իս դրոստ բան պէտք է ասիմ. վուր էսէնց էլ լաւ էլ կսիմ:

Էս մօտիկ ժողովրդ աշխարհումս խիստ մօտիկ բանիւր է կատարւում, մարդ մնում է արմացած ու ափսոսը գալիս է էս աշխարհիցը հիւսանալը թէպէտ էս դոնիւնը արքայութիւնի բաժին էլ ըլիս. չունքի վուր հիմի էստի չօսիս ուժիւր ինտերէնի բանիւր ըլիս մօղա գալիս:

Եւրօպի հաղի վրէն, մէ քիչ ծովի ափին, մէ քիչ օսմալուի, մէ քիչ էլ բէրձէնի, մէ քիչ էլ Բուլղարի գրանիցէքից մօտիկ, մէ տիղ կայ, մէ աշխարհ կայ, անունը ասում ին Սիւ սար. էդ սիւ սարումը սրանից մէ իրիւր քսան կուլի վուր մէ բան էլ աւել ըլի, տարի աղաք մէ լաւ չօրան է էլի, գառն ու օշխար պահող. գրարար խաշնարած իր ասում (իս էսէնց իմ հաւանում, վուր միւր խաշնարա խուսքն էլ էս խաշնարածից կուլի բըշամ էլած), էդ չօրանը խիստ ուղուիւր ու աշխարհ տղայ է էլի, գերանիւր սրա օշխարհերուն չին կանացի փախցնի, էնքան լաւ բուրդ գող շնիւր է ունեցի, ինքն էլ լաւ ուրախ խաշնիւր տէր, դիւի մէ գլուխ գունաւ ու շըվի է էլի ածում, համ ինքը սքախանում, համ էլ օշխարհներուն բերնի համը բերում, ու ամեն տարի սրա սուրունիւրը աւելանում ու աւելանում ին ըլի: Սրա խաղէյինը թուրմէ մէ պատիկ կնիաղ է էլի անժառանգ. Սա վուր մեռնելու վըրայ է էլի կանչում է էս իրա չօրանին, իր թախտի աւաջը չօրեցնում ու ասում. «Վուրթի, դուն իմ օշխարհերու պահապանն իս էլի մինչև օրըս, իս մեռնում իմ ժառանգ չունիմ, դուն կուլիս իմ ժառանգը, օշխարհներուն լաւ մըտիկ անողը, մարդկերանց էլ արիւղա չի տայ. իս խիստ ումիկ ունիմ քիզ վրայ կօսէ, դուն իմ ունեցած չունեցածը կու աւելացնիս ու կու պայծառացնիս: Ինչ վուր աւիս, Աստուած օխնէ փէդ տընկիս՝ ծառ դուրս գայ:» Էս կնիաղը ցաւը տանում է. ու իրա չօրանը դառնում է կնիաղ:

Ինքը փաշա դրօշա, լաւ բօյի բուսաթով խիլըն էլ գլխին, աշխարհացութիւն էլ հիզը, լաւ ձէնն էլ, ու դուն իս իմ պարուն, երգելու սերն էլ սրա հիւր, շատ չէ անց կենում, ամէնքն էլ հարկնութիւնումը լսում ին սրա բարի անբանիւրը, ինքն էլ սկսում է ճամփորթութիւններ անել, ու իրա պէս կնիաղների հիւր բարեկամութիւն ու լաւ նընդիրութիւն աւնել, պատկում է, Աստուած սրան լաւ օխնում է, խիստ լաւ սիրուն աղջկերք է տալիս, էս աղջի-

կերքը մինձանում ին, մէ մէ թագաւորների ին ուստ գալիս, սրանք էլ դրանց ուղում ին իրանց կնիկ, աղերքն էլ էլի թագաւորներուն աղջկերք ին ուղում: Էսպաղամի բանիւրը մէրաշ խօ չէ կատարվում, մէ մէ յիսուն տարւայ գուրձ է դառնում:

Էս վիրչի տարիները խօմ գիդիս թէ ինչքան բանիւր տակնուվրայ էլան, սիւր սիպտակ դառաւ, սիպտակը սիւ, գալիկը մինձ դառաւ, մինձը պատիկ, ջէհիլը խեղօք, պառաւը ախմախ, ու էս տակնուվրաութիւնը ասում էին ու ջէր ասում էլ ին սեվօլուցիս, ան թէ չէ յիւ գալիսութիւն: Էս ամաս, անձրե շատ էր գալիս գրանիցումը, բերքը լաւ էին սպասում, աշխարհի տէրերուն քեփը խիստ լաւ էր, մէ օր սըրանը հաւաքվում ին ու իրար խուսք տալիս, թէ արի մինք էլ էրթօրա սարքինք, կօսէ, արի նուր նուր թագաւորների թիւինք: Ասում ին, ձեռը ձեռին խօսում, ու դուրս բերում ջեր բուլղարներու թագաւորին, իժում էլ էն սիւ սարի կնիաղին շինում թագաւոր: Վա իժում, կու հարցնիս ժողովուրդ ինչքան շատ կունենայ էդ սիւ-սարի թագաւորը: Ասում ին միթօմ դրա թագաւորութենի սաղ ժողովուրդը միւր քաղկիցը ջէր մի հարուր հաղարով էլ պակաս է, դիւի մարդ, կնիկ, աղջիկ տղայ վուր հաւաքիս միւր հաւաքարի ու կուլիի ժողովուրդի չափ կուլիս...

Հիմի դուն մէ հարցրու թէ ինչու էս բանը քիզ պատմելու էկայ: Էնդուր վուր, հին իմաստունի ասած է թէ: «Դուն ինձ շանց տուր քու նընդրներուն, իս քիզ կօսիմ, թէ դուն ով իս»: Էս միւր սիւ-սարի կնիաղի նընգիրները վուր թագաւորների չըլէին ու միւր քաղքի դումի պատնիք ըլէին, նրան խօմ թագաւոր չէին շինի, շատ շատ մէ Ալեքսանդրէ Սախաւի պէս գալաւա կու ջոգէին:

Ամա, հախ Ասածու միւր Սախաւի թէ բանը ժողովուրդի վրէն հաշիւու ըլիս—ուժիւր մինձ է քան թէ էն սիւ-սարի Նիկօլ թագաւորը. ախր միւր քաղաքը իրա բաղնիսներովը ուժիւր շատ խալիս ունէ քան թէ սիւ-սարը: Ամա նա թագաւոր է դառի, սա, միւր Սախաւի սովը գալաւա: Ձէ ախպէր, դիւի կանխեալ է կրուդիցը. թագաւորների կրուդը թագաւոր կու դուրս բերէ, քաղքի պատնիսներու կրուդը—գալաւա կու դուրս բերէ...

Դաւալ Ղաղօ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ի Յ

Ձը կամենալով շարունակելի անել «ԿԱՊԻԱՏՆԵՐԸ», ներկայ №-ում չենք գետեղում Ռուսաստանի պայծառ գաւալ ՄՈՒՐՈՄՅՆԻ կենսագրակ. ու գործունէութեան տեղագիրը. պատկերի հետ կրտաւարի ՏԱՐԱՋԻ հետեւեալ №-ում: